

Kuidas tappa taaka

Lilli Luuk. Ööema. Saadjärve kunsti-
keskus, 2024. 229 lk.

Lilli Luuk avab oma teises romaanis „Ööema” ajad ja aegade haavad ning üksikute inimeste tähenduse ajaloosündmuste vintsutustes. Avab inimestesse kodeeritud pained, eelmiste põlvkondade jäetud saladused ja valud. Pakub ka viisi, kuidas nendega toime tulla ja kuidas edasi elada siis, kui aeg tundub olevat sinu vastu. Mitte et kirjandus peaks pakkuma väljapääsu keerulistest olukordadest, aga ta võib seda teha, sest hea ilukirjandus on ju tõhusam eneseabikirjandus kui selle nimega riuleis müüdav.

Tegevuspaik romaanis on läbivalt sama, raba – täpsemalt märgade maade rüpes, nagu saarel asuv talu hõreda asustusega külas. Tegevusaeg hõlmab pea sada aastat, kui võtta alguseks ühe peategelase, Malle sünd sõdadevahelise vabariigi ajal, ning tõmmata piir kuhugi tänapäeva ligi, mil oma ema, tädi ja vanaema elusid põimib terviklikuks koeks teine peategelane, Malle 1970-ndail sündinud lapselaps Krissu, kes vaheldumisi tegutseb reaalajas ehk noore naisena ning meenutab lapsepõlve ja nooruse sündmusi. Keskmise põlvkonna moodustavad Malle lapsed Hinge ja Virve, vastandlikud õed.

Kolme põlve naiste kaudu lahkab Luuk XX sajandi Eesti traumasid ja üüriksi õnnehetki ränkade ajaloosündmuste kee-
rises ja vahel. Teine maailmasõda, Vene okupatsioon, küüditamine, metsavend-
lus toovad küla ja selle elanike ellu pöördumatuid muutusi ja korvamatut kahju, küla kestab ikka edasi, kuigi osa talukohti

laguneb mahajäetuna või kolhoositerrorist laastatuna. Krissu valab mineviku-
tõlgendused kunsti ning selle kaudu kestab romaan kauem kui vabariigi ühest perioodist teiseni, viies lugeja mõtted sinna, millele uudistekanalid ja maailma olukord juba ammu vihjavad: kas tuleb ka vabariigi kolmas periood, millele eelneb taas Vene okupatsioon ja sõda. Sünguse, aegade paine ja vägivallaga kontrasteerub romaanis pilk taevasse. Taevas on kord tume, siis heledam, kord annab lootust, et hetk hiljem vajutada enda all sibajad jälle maad-
ligi. Teinekord võib taevast tulla külalisi, keda võtavad koduse maapinna asemel vastu kaos ja kuulid. „Ööema” on avaram kui selle süžee, sündmustikule annab lisamõõtme loodus, mis pimedas võib tunduda etteheitev ja mis on alati kohal, sõltumata võimust ja inimeste keerdkäikudest – puud kohisevad omasoodu, olenemata inimloomusest.

Eesti ajalugu või ajaloolisi romaane lugedes võib aimata, millest tuleb osa eestlaste metsavaen. Kui seda metsa ees ei oleks! Rohkem avarust! Puud jäävad ette, nende vahelt võivad tulla püssiga mehed. Aga mis siis, kui need on omad, vaenlaste eest pakku läinud metsavennad – „Ööemas” ka -õed –, keda ainult mets päästabki? Mets on kaitsja, miks hävitatakse tänapäeval oma kaitsjat? Lilli Luugi tundlikult loodud dekoratsioonid, raba ja mets, maa ja taevas, kerkivad mõneski episoodis romaani peategelasteks, mõjutades sündmuste käiku ja inimeste elu. Teisal taandub loodus tummaks vaatlejaks, ent atmosfäär annab romaanile sellise metafüüsilise laengu, mida ei teki samade ajaloosündmuste kujutamisel linnas. „Järgmine öhtu ja öö aga nii rahulikud ei tulnud. // Päike tegi päeva päris heledaks.

Kui Mall õues liikus ja näo valguse poole keeras, hakkas põskedel soe. Lumi katusel võttis päeva peale ülemise kihi sisse palja silmaga vaevumärgatava võrgulise mustri ja katuseservast hakkas tasakesi vett tilkuma. Kui aga päike suurte kuuskede taha ära vajus ja varjud lumel õue hämaruseks ette valmistasid, siis tardus ka sulavesi, mõned õrnad purikad jäid räästa külge, et esimese tuule käes murduda. [...] Kui taevas oli seda värvi, kus tähed veel välja ei paista, aga päeval valgus on lahkunud, lasi Mall parajasti kaevukoogu käest.” (Lk 148) Inimtegevus peegeldub looduses vastu, loodus mõjutab inimese toiminguid ning annab nendele pidevalt ühe kihi juurde. Inimene ja loodus kokku on nagu orkester: nad mängivad koos, aga vahel lipsab sisse valenoote.

Vilkalt vahelduvad jutustaja vaatepunktid eri perioodidele ning teose ülesehitus sarnaneb veidi Luugi eelmise romaania „Minu venna keha” (2022). Raamatus ei vaheldu lihtsalt kolm perioodi ja kolm põlvkonda, vaid need kõik kattuvad, kohati on kolm põlve naisi koos. Samuti kulgevad kolme naise elud eraldi, näiteks kui Krissu meenutab elukaaslase Gunnariga tutvumist, sellele eelnenud ja järgnenud seiku, ning vastus kohe algul tekkivale küsimusele, miks suhe Gunnariga on veidi imelik, antakse aja jooksul.

Romaani sündmuste ajalise järgnevuse segipaiskamine pole midagi uut ega erilist, pigem on raske leida romaane, kus seda ei ole tehtud. Ajaga mängimiseks on siiski tuhandeid võimalusi, ning liigne hüplikkus võib romaani vahel muuta rabe-daks, kui autor jätab hetkede vaheldumise sisuliselt põhjendamata ning hüpitab aega pelgalt efekti mõttes. „Õõemas” aga ajaline segipaisatus töötab. Vahelduvad ajad annavad teosele rütmi ning tegevus hakkab pulseerima aegadeüleselt.

Artur Alliksaar ütleb: „Ei ole paremaid, halvemaid aegu. / On ainult hetk, milles

viibime praegu.”¹ Aja tähendus tekib ainult ajameres. Päev on tiik, kuu on järv, aasta on meri, inimese eluiga on ookean. Lained, sunnikud, mõistagi möllavad.

Kuidas aga saab olla, et see tänane tühine päev, mil raputasin end muude kohustuste vetest lahti, on kuidagi eraldi sellest, mis oli kolmkümmend aastat tagasi? Ma olin siis olemas, tegin midagi, mõtlesin midagi. Või siis eraldi sellest, mis tuleb kolmekümne aasta pärast? Täna tehtav on mu noorpõlve otsuste ja eksituste tulemus. Tänane mõjutab tulevikku. Ja kuidagi, ehkki aimamata, mõjutab mu tänast tulevik, mis on juba ootel, varitsemas. Ma ei ütle „saatus”, see sõna on nii labane. Ma ütlen pigem, et kogu olnud, olev ja tulev aeg saab kõik kuskil kokku.

Karta on, et see ajakäsitus ei ole minu mõte, sest olen lugenud ulmekaid ja erinevaid teooriaid ajast ning selle trikkidest. Mis on üldse minu mõte? Eos ei ole neid mul ühtegi. Ka mõtted tulevad kuskilt, ja paljude teiste mõtted tunduvad ühtedele alati nagu tulnukate omad. Aga kõik need mõtted või vähemalt nende peegeldused on samas mõtteruumis olemas.

Hiljuti jäi silma lõik: „Heideggeri järgi heidab ajalooliselt kohalolev inimene tulevikku visandeid. Neuropsühholoog Endel Tulving kirjeldas seda võimet kui episoodilist mälu: me projitseerime oma preesensit nii möödunusse kui ka saabuvasse. See tähendab: me oskame ajas rännata.”² Tsitaat pärineb Arne Merilai hümnist maakodu Liinakuru kaudu kogu maakerale ja eriti selle kera loodusele. Ei olegi vaja Martin Heideggeri ja Endel Tulvingu mõtteruumidesse siseneda – nad on praegu Merilai juures.

¹ A. Alliksaar, Olematus võiks ju ka olemata olla. Koost P-E. Rummo. – Loomingu Raamatukogu, nr 9–10. Tallinn: Perioodika, 1968, lk 5.

² A. Merilaid, Puuinimesed. Muinasjutt. Tallinn: EKSA, 2024, lk 313.

Eesti 2020-ndate ilukirjandust lugedes on mulle sageli tundunud, et liiga palju on autorid kinni XX sajandil Eestit räsitud ajaloosündmustes: ikka ja jälle kirjeldatakse Teise maailmasõja juhtumeid ja selle tagajärgi. Keegi ei kahtle sõja ja küüditamise ja okupatsiooni koleduses ning kompartei ja kolhoosiaja nõmeduses. Ent kas ei võiks maailma näha juba avaramalt: piiluda Eestist kaugemale, vaadata minevikust edasi, kujutada tänapäeva ja tulevikku ilmingute kaudu, mille juured ei ole pelgalt ajaloosündmustes, vaid mis aitavad mõtestada inimese elu siin planeedil üldistavamalt, sügavamalt, üllatavamalt?

Lilli Luuk on Carolina Pihelga (samuti kolm põlvkonda naisi romaanis „Vaadates ööd”, 2022) ja Hannes Parmo („Beeta”, 2023) kõrval üks neid uue aja kirjanikke, kes on osanud heita minevikust tulevikku visandeid ning projitseerinud olevikku möödunud ja saabuvasse, ehk siis kujutanud minevikku isiklikust ja isikupärasest vaatepunktist ning moodsas, tänapäevases vormis ja sisus. Friedebert Tuglase esseistliku novelli „Arthur Valdes” (1916) nimi-tegelane, salapärase elukäiguga kirjanik, ütleb, et kirjanik ei tohi olla piiratud vaimulaadist ega ümbrusest. „Kuis võiks meil olla suurejooneline ja plastiline fantaasia, kui me eraelus midagi suurejoonelist ning plastilist ei näe ega teel!”, ning samas toob Valdes välja mälu tähtsuse: „Mälu aga on fantaasia eelduseks. Alles kaua meeles kantud mõte muutub plastiliseks.”³

„Ööema” algab kolme naise eksimisega rappa. See on nii sümboolne, et pea lõhkeb. Eksides kaob aeg ja koht. Need naised ei

tea ühel hetkel, mis päev on, lisaks kangastub unes hoopis teine ajastu. Rabas haju- vad piirid horisontaalses vaates, liiati kui haihtuda uttu. Võib vajuda ka vertikaalselt, otse põrgusse. Kaob pide mineviku ja olevikuga, tulevik paistab tume nagu laugas. Häabub argine jalad-maas-tunnetus ning ükski talupoja- ega koolitarkus ei aita, kui kindlat pinda enam jalge all pole.

Rabast jõutakse välja, raba jääb aga igaveseks naiste ajju, rappa on talletunud ka eri inim põlvkondade ühine minevik ja ära eksides võib leida midagi, mida ei osanudki otsida.

Okupatsiooniaega saab avada taagata, tõestab Luuk. Õigemini, kirjandus võib olla vahend, mis seda taaka esmalt mõtestab ja siis purustab selle. Lugeja, kes pole veel „Ööema” lugenud, loodetavasti ei pahanda, kui avan lõppu nii palju, et ütlen: see on helge. Või vähemalt tehakse lahti üks tulevikku. Luuk ei kapselda ajaloo-episoodi klaaskarbis muuseumisse, vaid vaatab neid vabanenud inimese pilguga. Kel mõistagi on mälu. Aga mälu, nagu ütleb kirjanik Valdes, turgutab fantaasiat. Ja ilma fantaasiata inimene on kerge saak välis- ja sisevaenlastele. Sisevaenlaste all ma ei mõtle ainult Vanglaplaneeti ja lehte Eesti Eest!, vaid ka iga inimese sisemisi kuradeid.

Sotsid ütlevad, et toimetulek on julgeolek – lähen sellisest plakatist teel üle Toompea tihti mööda ja ikka mõtlen, et kõik on õige, aga veidi kohmakas. Ka kirjandus võib olla julgeolek. Või okei, toimetulek. Või noh, lihtsalt olek. Või siis julge. Head aega!

VALNER VALME

³ F. Tuglas, Kogutud novellid. 1. Tallinn: Eesti Raamat, 1971, lk 330–331.